

O Františka Halase

BÁSNÍK FRANTIŠEK HALAS VE SVÉ ZÁVĚTI SVOBODNÉMU SVĚTU

Obávám se, že si západní vzdělanci stěží mohou představit situaci intelektuála v zemi, která se dostala do sovětského područí. Zvláště typická je tu situace intelektuála levicového. Jak na celém světě i zde bylo celkem samozřejmé, že intelektuálové nejen sympatizovali s politickou levicí, ale také více nebo méně se snažili v její prospěch zasáhnout. Většina se pak zde ztotožňovala s nejradikálnějším směrem, tedy s komunisty, nebo je alespoň respektovala. To neznamená, že tito intelektuálové neměli své výhrady a pochybnosti. Docházely přece dostatečně jasné zprávy o útlaku věd a umění v SSSR a příchod sovětských vojsk nadto ukázal, že tato propaganda o kulturním rozvoji širokých mas je daleko přehnaná, ale na to na všechno jsme měli své vysvětlení a omluvy. Říkali jsme si, že nutno brát v počet zvláštní poměry zaostalé země, která ze své větší části zasahuje do Asie a která má jinou kulturní tradici než země naše. Zdálo se samozřejmým, že komunismus u nás přirozeně nabude jiné formy, zvláště po stránce kulturní. Konec konců, nebude to záležet právě na nás? Jestliže většina z nás bude pracovat v komunistické straně nebo alespoň s komunistickou stranou, nebude to nejlepší záruka, že věci se budou vyvíjet jinak než v SSSR? Však nás také ujišťovali nejodpovědnější činitelé komunistické strany, jak si váží našeho díla a jeho společenské funkce, jak respektují naše potřeby, jakou ochranu a podporu poskytnou naší práci. Což nepostavili opravdu kulturní otázky na nej přednější místo ve svém programu, což nekandidovali do parlamentu řadu významných kulturních pracovníků, což se nestarali o naše potřeby hmotné, což nás nežádali o podporu ve volebním boji, aby ukázali, jak si váží věd a umě-

ní? Věděli jsme, že komunistická vláda neznamená ráj v zemi, že dokonce poměry v SSSR jsou daleko ráje. Ale vždyť to bylo jasné: jestliže jsme měli volit mezi životem v buržoazním státě a jeho kulturní lhostejností, sociální nespravedlností a hospodářskou neurovnaností, a životem ve státě socialistickém, kulturně interesovaném, sociálně spravedlivém a hospodářsky pevně vedeném, jak jsme se měli rozmyslit?

Nuže, ať jsme na tom aktivně spolupracovali, nebo ať jsme si to alespoň přáli, nebo ať jsme s tím jen mlčky souhlasili, komunisté pokračovali ve své cestě k moci a posléze se jí zmocnili úplně a bezvýhradně. A my jsme se octli ve světě, jaký jsme naprosto nepředvídali a snad ani opravdu předvídat nemohli.

Dříve než jsme si mohli uvědomit, co se tu děje, změnil se okolo nás nejen celý svět hmotný, ale i duchový. Lidé, které nikdo nikdy nebral vážně, všelijací ti ctižádostiví, jakých vždy je v kulturním světě mnoho, získali rozhodující tribuny i úřady. Lidé nejvzácnější zmlkli. Náhle lze tvrdit nejhöravnější nesmysly a lži, aniž se kdo ozve. Rozdíl mezi pravdou a nepravdou, hodnotou a pahodnotou, jako by zmizel docela. Na místo rozrůzněné a náročné kultury nastoupilo něco neuvěřitelně chudého, monotónního a nízkého. Jak to bylo možné? Jak se to mohlo stát? Všichni jsme tu celou dobu byli, a místo socialismu nám podstrčili toto. Jak je to možné? Máme-li si to vysvětlit, musíme si asi všimnout především dvou věcí a rozptýlit dvě nedorozumění.

* * *

Prvním velikým omylem je, že komunističtí politikové se dostávají k vládě a vykonávají vládu pouze mocí, násilím. Je den ze dne zřejmější, že jakkoli naprostá většina národa souhlasí se socialismem a nečiní námitek proti socialismu radikálnímu, dnešní komunistická interpretace socialismu se může opřít o souhlas jen menší a stále se zmenšující části národa. Nemohli by jej ovládnout pouze policií, ať sebepočtenější. A vskutku násilí je teprve poslední z prostředků komunistické vlády.

První prostředek je samozřejmě přesvědčování. Strana neustále školí množství agitátorů. Málo inteligentní, nevzdělaní, mnohomluvní a sebevědomí, neznajíce nic než to, čemu se naučili v stranických institutech, jsou jakýmsi commis-voyageurs komunistické ideologie a jejich sylogismy jsou vskutku dost obratně vymyšleny, aby člověka nepřipraveného a neučeného na chvíli získaly. Ostatně, dnes už jsou tito agitátoři, jejichž počet je stále zvyšován, již velmi neoblíbeni. Bez nápadu a bez vtípu, opakující stále týmiž slovy tytéž tisíckrát už slyšené a čtené teze, nedopracují se jiných úspěchů, než že unavují a vysilují svou mnohomluvností.

Ale i to je režimu prospěšné, vnikají se svou hladkou a nekonečnou výřečností všude a činí napřed beznadějným každý pokus prostého člověka, aby formuloval a vyslovil vlastní názor.

Nedaří-li se však přesvědčovat – a to se stane velmi brzy – nastupuje už další prostředek: totiž taktika a lest. Houževnatí, cílevědomí a pevně se o sebe opírající, komunističtí funkcionáři dovedou využít lidské slabosti: nejen ctižádosti a zjištnosti těch, které potřebují pro sebe získat nebo odstranit si je z cesty, ale i jich nepozorností, nedomluveností, nepřipraveností, nerozhodností nebo neprozíravostí, zvláště jejich netaktičností. Dovedou dlouho čekat na příležitost a dovedou příležitosti rychle a rozhodně využít. Co se provedlo ve velkém při převzetí moci politické v celém státě, to se opakovalo v malém měřítku při každé příležitosti, kde mohli ovládnout některou pozici. Kde jde o úspěch, neznají skrupulí, a odpůrce, které nemohou tak nebo onak korumpovat, odstraní nejlépe ve chvíli, kdy spoléhají na jejich mravnost a neodvažují se předpokládat, že budou odstraněni lži, podvodem a lstí. Této věci si všimneme ještě blíže. Poznamenejme jen, že by nebylo správné obviňovat komunisty z mravní špatnosti. Jejich mravní indiferentnost v těchto věcech má základ jiný.

Třetí a nejmocnější prostředek komunistické vlády je ovšem organizovanost. Nikdo lépe než oni nedovedl využít možností moderní organizační techniky, kde z jednoho malého a slabého centra lze ovládat libovolně veliké celky. Systém, který se v komunistické straně nazývá „demokratickým centralismem“, je výtečně vymyšlen. Je zaveden v komunistické straně samé, je zaveden i v takzvaných masových organizacích, určených ke kontrole nekomunistů (organizací odborářských, mládežnických, ženských), členstvo samo je rozptýleno do množství velmi malých a bezvýznamných místních organizací.

Toto je jediné místo, kde jedinec může projevit svůj názor. Je však nemožné, aby se někde ti, kteří mají nějaké kritické názory, sešli, a tak se samozřejmě jejich hlasy ve své rozptýlenosti ztrácejí. Jeden o druhém neví a nedozví se a není možno, aby se vytvořil nějaký souvislý a významnější kritický proud. Z těchto místních organizací se volí delegáti do okresních center, z okresních do krajských, z krajských do celostátních. To je druhá záruka, že jakýkoliv hlas odporu, ale i nejkladnější a nejkonstruktivnější kritiky, vyslovené v místní organizaci, zanikne dávno, dříve než jeho hlas může dospět do celostátního centra, kde jedině se rozhoduje. A tak je docela marné pronášet jakýkoliv odchylný názor, byť sebelépe míněný a sebelépe podložený. Všichni se o tom ostatně přesvědčili, a tak sedí a mlčí a poslouchají s nudou a odporem nekonečné řeči agitátorů vysílaných do jejich schůzí. Místo aby tyto základní organizace

strany byly oním místem, odkud vychází vůle lidu a odkud by strana čerpala svou vnitřní sílu, své denní zkušenosti a myšlenkovou náplň, staly se rejdištěm nechutných a nízkých osobních zájmů, zjištěnosti a nenávisti; sousedské nevraživosti, které se dříve vybíjely v domovních schodištích, nalezly zde konečně důstojnou tribunu, kde vystupují v chatrném sice, ale nicméně nebezpečném zakuklení politickém. Tak povinné chození do schůzí stalo se jednou z nejpodivnějších, ale také nejhorších útrap občanů v stalinizovaných zemích. Přesto však splňují tyto schůze svůj význam. Především olupují lidi o čas. Počítáme-li s tím, že většina má navštěvovat alespoň dvě schůze týdně, že možná dostanou tam nějakou drobnou, ale časově přece jen náročnou funkci, k tomu pak přistupuje ještě povinná účast při slavnostech, manifestacích a průvodech (jichž je množství neobvyklé) a na tzv. brigádách, znamená to, že jim už nezbude ani chvíle na to, aby se zamyslili, co se s nimi vlastně děje. A pak je tu ďábelský vynález kolektivní „organizované rekreace“, zabezpečující, aby se lidé nemohli sobě věnovat ani o dovolené. Tyto schůze neolupují lidi však jen o čas, nýbrž, a to je horší, o mravnost a schopnost mravní rezistence. Vidouce ne-li nebezpečnost, tedy absolutní zbytečnost každé kritiky, přikyvují na oko všemu, co se jim vykládá, odhlasovávají a podpisují cokoli, a musí-li, jako při povinné debatě nebo při pověřovací proceduře, mluvit, papouškují naučené věty, ačkoliv jim nevěří – a to znamená, že se učí být podlí. Je těžké vyličít, jaké je to utrpení pro nesmírné množství lidí a také jak zlou a nevyhrojitelnou nenávist to vzbuzuje.

Teprve potom, kde předešlé prostředky selhávají, nastupuje přímý teror. Od teroru, řekněme laskavého, jaký se projevuje např. ve vyučovací účasti na nenáviděných schůzích a manifestacích nebo nákupu novin a knih (zde ovšem je často vedoucím motivem finanční zájem strany), k teroru už hrozivějšímu, kde jde o ztrátu zaměstnání, až k vyslovenému teroru policejnímu. Čím častěji a více zklamávají prostředky mírné, tím častěji a drsněji se vedení strany musí spoléhat na prostředek poslední, na teror. Není potřeba mítí tajné informace, aby každý viděl, že počet uniformované a neuniformované policie se rapidně zvyšuje, a uši si také zvykají věřit stále hojnějším zprávám o sadistickém trýznění zatčených, o lidech odsuzovaných bez soudu, o rozsudcích dodávaných z ústředí strany soudu před zahájením přelíčení, o lidech ubitých na policii nebo v soudní vazbě.

Čtete-li v komunistickém tisku, že kapitalismus si vytváří vlastní hrobaře, platí to i o systému tomto. Je pravda, že jakákoliv organizovaná opozice je nemožná a že hlasy nesouhlasu jsou všechny vždy umlčeny, ať se ozývají neuměle a váhavě z úst prostých lidí nebo ať se je pokoušejí formulovat vzdělanci. Ale vyvstávají tu nepřátelé jiní a při své neposti-

žitelnosti asi daleko záluďnější a nebezpečnější. Neživá, hloupá a věčně dokola se opakující agitace učí už jen lhostejnosti ke všemu, co chce a zamýšlí komunistická strana a pro co selhává podpora u lidu. Její lstivá taktika způsobila v širokých vrstvách nesmírnou nedůvěřivost k čemukoliv, s čím strana přichází, byť by to bylo i sebelepší. Její nelidská organizovanost, drtící lidská svědomí, budí podlou nenávisť. A teror právě tak může zlomit, jako dovést k odvaze, které je naposled už všechno jedno.

Potom všem bude snad působit dost podivně, řeknu-li, že druhý omyl, druhé porozumění tomu, co se dělo v zemích sovětské oblasti, záleží v představě, jako by komunisté, vůdci komunistických stran a rozsáhlé štáby oddaných funkcionářů od nejvyšších k nejnižším, byli lidé nepoctiví, špatní, zlí.

Je samozřejmé, že jako všude, i tady můžeme nalézt příklady všech lidských špatností a neřestí. Ale téměř všude a nepochybněji u komunistů předválečných, které nemůžeme nikterak podezírat z úzkých motivů zjištných, potkáváme se tu také s vysokými hodnotami. Chtějí opravdu prospěti lidu a obětují-li skoro všechn svůj život a neváhají-li obětovat životy cizí svým politickým záměrům, činí to z hlubokého přesvědčení, že ne pro sebe, ale pro ostatní a pro budoucí budují svět lepší a krásnější, než jaký byl kdykoliv. Na dně srdce jejich spočívá chiliastická víra, že lidstvo je schopno uskutečnit na světě ráj míru, blahobytu, štěstí, svobody a bratrství, přijme-li za své jejich učení a podřídí-li se jejich vedení.

Jak je to jen možné, chtějíce jen dobré, že konají tolik zlého? Příčina je, zdá se mi, ne v nich samých, ale v myšlence, které slouží. Je v nich pořád kus starého Hegela, který kdysi na výtku, že skutečnosti neodpovídají jeho teorii, odpověděl: Tedy tím hůře pro fakta. Jenže Hegel se ještě spokojil vykládat svět, kdežto Marx prohlásil, že úkol filozofie je svět změnit. A jeho žáci jsou odtud rozhodnutí fakta, která jejich filozofii nevyhovují, odstranit. Nechtějí zkoumat skutečnost, avšak chtějí uskutečnit svou myšlenku, a proto se mají fakta změnit, mají ustoupit – nikdy ne myšlenka. Nejde jim o to, co je, ale o to, co být má. Komunismus nazývá svou teorii „vědeckým světovým názorem“. Ve skutečnosti se stal ryzí ideologií v nehorším slova smyslu. Dokonce oficiálně doznává, že nikoliv poznání, zkušenost, nýbrž řádné osvojení ideologie patří vždy na první místo. Představa budoucího ideálního stavu lidstva zastiňuje zde všechno. A zastiňuje především první požadavek vědy, totiž pozornost ke skutečnosti. Pokud skutečností rozumíme něco pozorovatelného, a tedy konkrétního, individuálního a přítomného, je v tomto názoru něčím naprosto bezcenným a nezajímavým.

Komunističtí ideologové učí myslit především na obecné a budoucí. Konkrétní a přítomné je pro ně jakousi nižší hypotází skutečnosti, ně-

čím, co považují za pouhý prostředek, hodnotitelný jen ve vztahu k obecnému a budoucímu cíli, k ideji, která má být realizována.

Taková teorie vede ovšem také k tomu, že její zastánci nejsou schopni korigovat své omyly a kontrolovat skutečný, konkrétní a přítomný dosah svých činů. Nezastaví se před ničím a nad ničím. Jsou nevšimaví ke zlu, které působí, ať je jakkoliv veliké, neboť je jim něčím méně skutečným vedle budoucího dobra, které mají na mysli. A objeví-li se fakta, která se protíví jejich teorii, i tato fakta prohlásí za méně skutečná a irelevantní. Vytvořili si na to svou nauku o „stranickosti vědy“. To však neznamená nic jiného, než že nezáleží na tom, která interpretace faktů je výstižnější, úplnější, empiricky důkladnější podložena, nýbrž pouze na tom, která interpretace lépe vyhovuje jejich ideologii. Také moderní teorie člověka, psychologie, antropologie, je pro ně buržoazní pavědou, kterou bez jakéhokoliv zkoumání zavrhnou. Mají svou koncepci člověka, totiž takového, jakému bude vyhovovat žít v realizované ideji, kterou pro něho do budoucna připravují. Co když však člověk je takový, že v takovém světě šťasten být nemůže, že ho dokonce nic k tomuto světu, když už jej před sebou zahlédá, netáhne a že proto netouží pro něj žít a pracovat? Tím hůře pro fakta, tím hůře pro člověka. Bude-li se svět, který mu chystají, či který on pod jejich rozkazy si sám musí chystat, zdát bezútěšnou a zoufalou pouští, bude-li se mu v něm nedostávat právě toho, co je mu schopno činit život žádoucím, bude to pro zaostalost a neuvědomělost tohoto člověka, pro jeho předsudky a přežitky, a bude ho tedy nutno po dobrém i po zlém předělat. Marx a Engels ještě byli přesvědčeni, že předstíranou demokracií měšťáckou komunismus nahradí demokracii skutečnou, kde opravdu o všem, co se bude lidu týkat, bude lid rozhodovat si sám. Ale komunisté se již neptají lidu na jeho mínění. Neboť lid je pro ně neuvědomělý a sám není schopen svého štěstí dojit. Myslí na něj a za něj. Spasí jej, ať si toho bude, nebo nebude přát. Lid se již nemusí starat o své štěstí, opatří je pro něj a za něj a zařídí mu je ideologové. Lid si již nedává zákony, ale ideologové mu je zřizují. Daleko hůře než nějaké diktatuře proletariátu se to podobá platónské vládě filozofů. A poněvadž lid není sám dost filozofický nebo – jak to tito ideologové říkají – ideologicky uvědomělý, dopadá to tak, jak si sám Platon ve své *Politeii* předpověděl: „Naši správčové,“ praví tam, „budou asi muset užívat k prospěchu spravovaných hodně nepravdy a klamu ... jako lék pro všechny užitečný...“ Tak nutně vede racionalistický utopismus – Platonův nebo Marxův – k nemravnosti. Jestli sám Platon neváhal ve svém ideálním stavu vědomě užívat nepravdy a klamu a prohlásil-li je za užitečné, ke stejným koncům dospěli komunisté. Lež, lež, bezohlednost a násilí má vést k pravdě, poctivosti, bratrství a mí-

ru. Vidouce před sebou vznešený cíl, ideu dobra, tkvící nad oblaky nebo daleko kdesi v budoucnosti, pozorují, že zároveň co obelhávají, znásilňují, obelstívají a učí nenávisti všechen lid, sami tonou hloub a hloub ve zlu. Tak se vymstívá nelidská abstrakce ideologů, kteří pro jasné a distinktivní ideje zapomínají na temnou a bezednou skutečnost, ba dokonce prohlašují ji za neexistující nebo méně „existující“. Mluví o lži, jako by to bylo něco samozřejmého, odděleného od toho, komu je říkána. Ale zapomínají, že lež vytváří z lhoucích lháře, kteří už nebudou užívat vědomé lži „jako léku“, ale že lež se jim stane zvykem a že budou lhát vědomě a z pohodlí a přestanou rozeznávat lež a pravdu, právě tak jako z těch, kterým bude podávána lež „jako lék“ jejich nevědomosti a neústupnosti, stanou se lidé lži intoxikováni, lidé na lež zvyklí. Lidé, jimž je určen nárok na pravdu, kteří už neusilují o pravdivé poznání a pravdivý život, lidem, kterým byla ponechána ve jménu nějakého abstraktního obecného a budoucího užítku jen lhostejnost k pravdě a lži. A tak naposled lháři, podvodníci a násilníci vedou obelhané a lhostejné, obelstěné a podlé, znásilněné a nenávistné – kam? – k socialismu.

A jaká je tedy situace vzdělance v tomto nelidském a strašidelném světě? Měl by být první, kdo by začal burcovat svědomí vládnoucích a ovládaných, varovat, křičet na poplach. Neboť teď už nejde o nějakou abstraktní ideu lepší budoucnosti, jde o to, co se tu děje s člověkem a co se z lidí takto stane. Ale dívá se na tuto babylonskou věž, vystavenou z omylů a z nesmyslů, spojených maltou drobných úmyslů, sám v ní bydlí a co zmůže? Nic. Nemá nejmenší příležitosti někde něco říci. Nejde o to, že by snad riskoval perzekuci. Nikoli. Je to daleko prostší a banálnější. Žádné noviny, žádný časopis nevytisknou jedinou větu, která by nebyla zcela konformní s udanou politickou linií, žádné shromáždění tu není, které by ho vyslechlo. Ale dejme tomu, že by se příležitost našla. Pokusil by se říci své názory. Znamenalo by to, že by byl prohlášen za nepřítele státu, za vezezrádce, za provokatéra, za placeného agenta nepřátelských mocností, za špeha. Dočetl by se o nejnesmyslnějších a nejodpornějších pomluvách o sobě, a to, co řekl, by bylo zkrouceno v hroznou lež. Neměl by nejmenší možnosti se bránit. A výsledek? Byl by ten, že samého jeho vystoupení bylo by agitačním aparátem strany využito tak, že by opět posloužilo věci, proti které chtěl vystoupit. Ví to, a proto mlčí. Může se svěřit jen několika nejbližším přátelům a to je vše. Přestává psát, poněvadž nemůže publikovat. Chybí mu osten společné práce. Nedostává se mu knih a časopisů ze zahraničí. Studijní cesty, účast na kongresech, to vše je vyloučeno. Jeho soukromá existence se stává problematickou. Buď oficiálně, na veřejnosti, bude konformní. A sám začne propadat té strašné logice, jež z toho, co

zalže a obelstí, udělá lháře a člověka podlého. Ostatně nepostačí jedna taková služba. Budou pak na něm chtít další a další. Anebo bude mlčet a zanedlouho tím na sebe upozorní. Proč náhle nic neříká, nepíše, nepublikuje? Zaútočí na něj. K čemu je vlastně vědec nebo umělec, který sedí tiše v ústraní? Buď je nepřítel, nebo je neschopný. V žádném případě však nemůže očekávat, že se mu bude dostávat dál i těch skromných životních podmínek, které ještě má, aby mohl pracovat. A tak propadá malomyslnosti.

Snad odejde tajnou a nebezpečnou cestou do ciziny, riskuje trest, který jej zničí, nepovede-li se mu to. Anebo není mlád, má rodinu, děti, není osobně statečný, a zůstane; buď se dá na cestu lži, podlosti a klamu, anebo se mu podaří vyváznout na nějaké nenápadné místo, kde v mlčenlivém čekání, doufání a zoufání povede existenci, která se stala zbytečnou. Kolik takových je v SSSR, kolik nových jich přibýlo v zemích okolo?

(publikováno 1951)

ZNÁME CELÉ DÍLO FRANTIŠKA HALASE?

Ludvík Kundera

V pěti letech, která uplynula od smrti Františka Halase, bylo jeho básnické dílo nejednou vášnivě přetřásáno. Je František Halas básník našeho lidu, je to velká osobnost naší literatury, stojí na pokrokovém křídle našeho literárního odkazu?

Takové a podobné otázky nejednou rozvířovaly hladinu našeho literárního života.

Odpověď na otázky o postavení Františka Halase mezi mistry naší kultury bude mnohem snadnější, uvědomíme-li si, že Halas není jen a jen autor básnických sbírek *Sépie*, *Kohout plaší smrt*, *Tvář*, *Staré ženy*, *Dokorán*, *Torzo naděje*, *Naše paní Božena Němcová*, *Ladění*, *V řadě*, básnické prózy *Já se tam vrátím* a překladatel *Mickiewiczze*, *Slowackého* a *Adyho*, ale že je to osobnost, jejíž činnost byla mnohem bohatší a rozvětvenější.